

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Skaudieji klausimai Šatrijos Raganos akivaizdoje

2012-10-26

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Lietuvių rašytojai

AUTORIUS: Viktorija Daujotytė

DATA: 2012-10

Skaudieji klausimai Šatrijos Raganos akivaizdoje

Viktorija Daujotytė

Kodėl skaudieji? Ir kodėl Šatrijos Raganos akivaizdoje? Dėl to, kad tie klausimai iškilo primirštų ar ir visai užmirštų Šatrijos Raganos tekstų akivaizdoje. Išėjo du Šatrijos Raganos „Raštų“ tomai – jau ketvirtas ir penktas¹. Jie apima didžiuosius rašytojos vertimus, įžymiojo humanistikos pedagogo Fridricho Wilhelmo Försterio (1869–1966) mokymą. Moralinio ugdymo, neatskiriama nuo krikščionybės postulatų, politinės etikos principų kūrėjas ir skelbėjas, vienas ryškiųjų pacifistinio, antiautoritarinio judėjimo lyderių praėjusio amžiaus Europoje.

Šatrijos Ragana su Försteriu susitiko Žüricho universitete, kur tris semestrus klausė paskaitų iš literatūros, filosofijos pedagogikos. Försteris skaitė ir moralinės etikos kursą, jauni klausytojai palikusi giliausią ir niekad neišblėsusį įspūdį. Ne tik artimu krikščioniškuoju pasaulėvaizdžiu, bet ir pačia asmenybe, kurią, kaip vėliau rašė, ženklino „tikras, gilus tiesos troškimas“. Pradėjusi savo pedagoginę veiklą, rašytoja buvo pasiryžusi platinti mokslą, „savo buvusio *mistrz’o*“ (t. y. mokytojo). Tikrai jautėsi susitikusi su mokytoju, kuriuo galėjo pasikliauti; Pranui Augustaičiui, artimam bičiuliui, kunigui ir literatui, rašė 1910 m. pradžioje: „Kadangi svajodama apie amžinumą, pati esu labai tvirta savo jausmuose (stala), tai ir prie Tamstos visados tą pat jaučiu, visados trokštu Tamstai kuo geriausio. Štai dabar skaitau naują Fersterio veikalą, kuriame yra klausimas – ar galima yra prietelystė tarp vyro ir moters? Fierster atsako, kad apskritai – ne. Ta prietelystė pereinanti kurioj nors pusėje į meilę. Tokią prietelystę galima esą sutikti, bet tik tarp išimtinių asmenų. Gal būti. Bet iš to aš turiu spręsti, kad priguliu prie tų „išimtinių asmenų“. Nes aš tikrai jaučiu prietelio meilę prie kai kurių vyrų.“² Gyvenusi tik iš savo darbo, rėmusi artimuosius ir šiaip pagalbos reikalingus, Försterio „Jaunuomenės auklėjimą“ (knygą tėvams, mokytojams, dvasiškiams) Šatrijos Ragana 1912 metais išleido savo lėšomis. Antras leidimas – 1919 metais. Po sunkių išgyvenimų, netekusi abiejų mylimų brolių. Dedikacija: „Mylimiems Broleliam, Steponui ir Vincentui savo gyvenimo pavasarį iš to simbolių pasaulio paimtiem, Brangiai Tėvynei tarnauti troškusiem, savo darbą, bevilkdama šį gražų

veikalą mūsų gimtosios kalbos rūbu, aukoja vertėja“. „Vertėjos žodyje“, pristatydama Försterį kaip vieną garsiausių dorovės pedagogų, išsakė ir esmines savo nuostatas: akcentavo būdo (charakterio) lavinimą. „Nūdien aiškiau, nekaip kitados, matome, kad mokslas, neparemtas dorove, yra namai, pastatyti smiltyse. Todėl kiekvienas mokytojas ir auklėtojas, kiekvienas tėvas ir motina turi stengtis, kad proto švietimas eitų drauge su būdo lavinimu“ („Vertėjos žodis“). Rašytoja kalba lyg girdėdama pamatinę Försterio mintį, kad žmogus turi įgyti vis daugiau moralinių charakterio atramų; lavindamas savo jėgas, žmogus esąs linksmas, moralinis tvirtėjimas teikia džiaugsmo, o duodamas sau valią žmogus darosi menkas ir nepatenkintas. Žmogus turi įgyti valią savo prigimčiai, gebėti *tvardytis*. Mintis iš Försterio „Jaunuomenės auklėjimo“: „Tik reikia mums suprasti, kad tenai, kur rūpinimasis sielos gyvenimu nestovi pirmoje vietoje, yra negalima jokia kultūra – net ir technikos kultūra negali ilgai gyvuoti.“ Ne kartą per XX amžių ši mintis varijuota, taip pat ir mūsų Vydūno, deja, tikrovėje ji neįleido šaknų, o šiandien nuo jos esame toliau negu bet kada anksčiau.

Šatrijos Ragana sekė visa, kas Försterio pasirodydavo. Džiaugėsi, gavusi iš mokytojo laišką ar fotografiją. Stengėsi artimą mokymą plėsti, vertė, rašė, vertino. 1929 metais Šatrijos Ragana buvo kviečiama į Kauną, į Vytauto Didžiojo universitetą, skaityti paskaitų apie Försterį. Visuomenė, gal pirmiausia Pranas Dovydaitis, suvokė, kad toks susitikimas, toks persiėmimas pedagoginėmis ir plačiau – moralinėmis – idėjomis retas dalykas, kad jį būtina įtvirtinti ir sutvirtinti. Parodyti viešuomenei, kad jis yra. Trečiuoju ir ketvirtuoju praėjusio amžiaus dešimtmečiu lietuvių dorovinė pedagogika buvo gana aktyvi: ypač krikščioniškojo sparno, glaudusio ir jaunuomenę. Ir „Šatrijos“ bendrijos humanitarai universitete, ir jaunoji ateitininkija, kad ir varžoma, rodė dorovinės kultūros ir ja paremtų pedagoginių idėjų gajumą. Rašytoja paskaitų apie Försterį atsisakė: „bet aš niekaip neišdrįsiu skaityti universitete.“

Po šimto metų nuo pirmojo „Jaunuomenės auklėjimo“ (1912) Šatrijos Raganos versti Försterio veikalai pasirodo jau sudėti į „Raštų“ tomus, pritraukti jos pačios kūrybos dorovinio centro. Bet ar atsiversime tuos Raštus, ar ieškosime juose atsvaros dabarčiai, dorovinio asmenybės centro vis labiau atsisakančiai? Nuo pačių bendriausių krikščioniškojo, katalikiškojo jaunuomenės auklėjimo Försteris ėjo prie jautriausių ir sudėtingiausių klausimų – prie seksualinės pedagogikos („Sexualethik und Sexualpädagogik“). „Seksualė etika ir seksualė pedagogika“ – taip vertė Šatrijos Ragana; atrodo, kad kaip tik šis veikalas šiandien galėtų sulaukti gyviausios reakcijos, o galbūt dar ką ir pakeisti dabartinėse tendencijose, juk paantraštė nurodo į amžiną kitimą ir kartu – į grįžimą: *naujas senų tiesų pamatavimas*. Pirmuoju šio veikalo leidimu (1907) Försteris pateko į amžiaus pradžios modernizmą, radikaliam keitusi ir krikščioniškosios moralės pamatus. Antrajai laidai (1913) pedagogas parašė įdomią „Įžangą“: „Šio veikalo pirmoji laida buvo protestas prieš paviršinį modernio judėjimo aiškinti jaunimui seksualius dalykus diletantizmą.“ Žmonijos seksualinis nesivaldymas ir sužvėrėjimas esantys giliau glūdinčio dorinio pasileidimo simptomai. *Aiškinimo manija* iš pedagogų išplėšusi jausmus, supratimą, koks svarbus auklėjimui yra *gėdos jausmas*. Sugebėjimas valdyti lytį labiau priklausęs nuo moralinės galios negu nuo žinojimo. Tvardymosi, askezės klausimai doros kelyje neapeinami. Ar šiandien mes negyvename subtiliausių, jautriausių ir trapiausių žmogaus klausimų tik *aiškinimo manijoje*? Ar nepatiriame baugių sužvėrėjimo atvejų? Ar nesame paneigę įgimtą žmogui gėdos jausmą? Jau ir darželiai įsukti į *aiškinimo manijos* ratą. Ar lyties niveliavimas tikrai yra tai, į ką turime eiti? Ką pasiekėme? Ko pasieksime?

Šatrijos Ragana neabejotinai priklauso lietuvių tautos mokytojų, šviesintojų, dorintojų elitui. Galėjo būti mokytoja, nes jautėsi turinti mokytojų. Neįmanoma tapti geru mokytoju be mokytojo, be patirtyje įrašyto jo poveikio. Försteris buvo Šatrijos Raganos pamatinis autoritetas. Dabar iš naujo išleidžiami vertimai galėtų paskatinti daug ką naujai apmąstyti ir naujai atsigręžti į pedagogikos ir ypač į moralinės etikos dalykus. Ir Försterio, ir Šatrijos Raganos moralinė etika yra grindžiami krikščionyste, katalikybe. Turime į tai žvelgti rimtai, atidžiai, net jei mūsų pasaulėžiūros pamatai yra ir kiti. Krikščionybės mąstytojai, asketai yra sutelkę dorinio mokymo sistemą, pateikę dorinės žmogaus orientacijos pavyzdžių.

1918–1940 metų Lietuvos respublikoje buvo susiformavęs gana stiprus, į tautos lavinimą, dorovinį ugdymą susitelkusių autoritetų potencialas. Jei toms pastangoms, kurios buvo dedamos į visuomenės, ypač jaunuomenės, ugdymą būtų buvę lemta ilgiau tęstis, rezultatų gal būtume sulaukę. Deja, viskas liko tik užuomazgos. Šatrijos Raganos mirties metai (1930) įeina į takoskyrą, nuo kurios Europoje prasideda lyg kokie tektoniniai lūžiai. Pagrįstai kalbame apie katastrofų laiką. Prarandami vertybiniai orientyrai – ir kūrybinė inteligentija blaškosi tarp rudojo ir raudonojo maro. Stiprėjant nacizmui, nepagrįstai imama simpatizuoti bolševizmui ir kaip nacizmo atsvarai. Klaidos, klystkeliai, bet juos matome tik iš šios dienos, kai bandome to laiko situacijas suvokti. Esame ir vis dar būsime grąžinami prie žydų tautybės žmonių likimo Lietuvoje klausimų. Nepakankamai intensyviai grįžtame patys, laisva savo valia. Gal ir dėl to, kad esame tarsi kontroliuojami, prižiūrimi. Siekdama neprarasti vietos istorijoje tauta su visomis savo problemomis turi susitvarkyti pati. Taip, turime daug žydus slėpusių, gynusių, rizikavusių, tarp jų daug kunigų, procentiškai daugiau negu kitų luomų, profesijų. Bet nuo skaudžiųjų klausimų teisuoliai neatleidžia, nors ir sustiprina pasitikėjimą savosiomis galiomis.

Į ką reikėjo okupuotoms tautoms atsiremti, jei nacizmas (jo ankstyvoji auka buvo ir Försteris, atleistas iš universiteto) leido žudyti žydų tautybės žmones, teikė įvairias sankcijas? Galybė, pergalingai klupdanti Europą, *leidžia* ir net skatina nusikalsti prieš žmogaus gyvybę, peržengti vieną didžiausių draudimų, pamatinį Dekalogo įsakymą: „Nežudyk.“ Išžudomi tūkstančiai. Ir lietuvių pokario kovose pralieta daug nekalto kraujo – ir iš keršto, iš ginklo galios jutimo.

Greta didžiųjų žmogaus vertybių turėtų būti rašomos ir didžiosios kaltės, ir didžiosios atsakomybės. Didžiausia atsakomybė – už gyvybę. Baugiausia kaltė – gyvybės atėmimas. Iš didžiosios atsakomybės prieš viską, kas gyva, ir didžiojo humanisto Alberto Schweitzerio *gyvybės etikos* pamatai; būtina ne tik žinoti apie žmogaus pasaulį, bet ir justti jį kaip gyvą, skaidrinti žmogaus prigimtį. Ta pati karta, kaip ir Försterio, Šatrijos Raganos, Vydūno; Schweitzeris gimęs 1875-aisiais. Įžengdama į *katastrofų* laiką, Europa turėjo dvasinių mokytojų. Bet ir didieji draudimai, ir didžiosios atsakomybės katastrofų laiku lyg nustoja galios, ją užslopina neregėtos, nepatirtos imperinės jėgos, ginkluotos pražūtinga rasine ideologija. Valstybinės ideologijos įveikia dvasinius mokymus, jei žmonės nėra pasiekę asmeninio dorovinio imperatyvo pakopos. Jei žmogus nesusikuria asmeninio dorovinio laiko, jis neturi atsparos. Į Europos katastrofų laiką Lietuva pateko nepakankamai moraliai pasiruošusi. Šių dienų krizę, kaip sako politikai, sutikome be ekonominių santaupų. Bet būtina turėti ir moralinių santaupų. Jų visada gali prireikti.

Kur link einu? Kodėl pradėjau nuo Försterio, Šatrijos Raganos, seksualinės pedagogikos, kodėl primenu *katastrofų* laiką? Todėl, kad Lietuvai tai buvo ne tik okupacijų, praradimų, bet ir moralinių išbandymų laikas. Nesame iš jo baugių patirčių

išėję, dar greit ir neišeisime – lyg iš kokių nelaisvės namų. Kažko dar neiškėlėme į viršų, kažko dar nepasakėme, neišpažinome. Kalbame apie tiesioginius žydų žudymus, apie *duobes*, *žvyrdubes*. Bet dar slypi ir gilesnių, neatskleistų, nematomų ar nepamatytų kalčių. Mano teta, baigdama devyniasdešimt metų, tyliai kuždėjo: *tos mergaitės, dar paauglės, keturiolikos ar penkiolikos metų, jos buvo išprievartautos, kraujavo... kai jas slapta, naktį parsivedėme...* Tada tik išklausiau, šturpdama nuo to žvėriškumo, dabar lyg suvokiu, kad to ji gal dar niekam nebuvo sakiusi, bet nenorėjo, kad liktų nežinoma, nenorėjo tos kaltės išsinešti. Išprievartautos žydų tautybės mergaitės, dar vaikai, kiek jų buvo, kiek moterų buvo baugiai, kraupiai pažemintos. Lenkų rašytojo Jerzjo Andrzejewskio apysakoje „Didžioji savaitė“, parašytoje 1943 metais, Varšuvos geto sukilimo laiku, keliamas ir šis klausimas – ką pasirenka žmogus, kai nusikalsti leista. Kai duodamas ženklas žudyti, visur ir visada atsiras tuo pasinaudojančių. Naciai davė progą iškilti ne tik okupuotų tautų padugnėms, bet ir moralinių atramų neturintiems. Normaliomis aplinkybėmis jie nebūtų nusikalte, jei nebūtų buvę *leista*. Jerzjo Andrzejewskio „Didžiojoje savaitėje“ žydė Irena, inteligentė, jau viską praradusi, klausia: „Negi tu manai, kad padorūs žmonės panaikina nusikaltusių atsakomybę?“ Kalbama apie žudžiusius ir gelbėjusius. Pažeminta kaip moteris, žvėriškai užpulta, palikdama savo paskutinį prieglobstį, Irena ištaria: tegu *taikrenta* ant jūsų ir jūsų vaikų galvų.

Tai neišnyksta, tai grįš ir grįš, iš naujo turėsime apie tai mąstyti. Ne, ne tik mąstyti, išgyventi šį kraupumą kalte, atsakomybe. Kad įėjome į *katastrofų* laiką su per dideliu žemos moralės žmonių skaičiumi. Kad mūsų tautoje buvo (ir yra) palyginti daug neišlavintų žmonių, nepasiekusių atskirosios moralinės atsakomybės slenksčio. Nacių leidimu žudyti, tad ir prievartauti, buvo pasinaudota. Nejautėme moralinio įstatymo (ar dėsnių) savyje, lyg mums Kantas nebūtų kalbėjęs. Turime šią situaciją išgyventi ir Šatrijos Raganos akivaizdoje. Rašytojos, sukūrusios *žydo žemaičio*, savo savame krašte, tarp savųjų vaizdinį, rašytojos, kurios pagrindinis gyvenimo įstatymas neatskiriamas nuo dorovinių išipareigojimų kitiems. Kartais tyliai pagalvoju: jei Marija būtų gyvenusi, jei būtų sulaukusi katastrofų laiko, gal būtų galėjusi ką pasakyti savo žmonėms, ir tiems, neapšviestų sielų, tamsiems, gal būtų juos suturėjusi nuo jų pačių *žvėriškumo*. Ji tikrai būtų kažką dariusi, ne tik slėpusi (paskutinis jos gydytojas Židikuose, nužudytas nacių – žydų tautybės), ji būtų kalbėjusi. Kalbėjusi ir po to.

Žmogus turi jausti, kad jis yra pasiruošęs išbandymams, kurie juk nėra atšaukti. Niekas neįvyksta visiems laikams. Žmogus pats vienas negali tam pasiruošti. Seni klausimai kyla iš naujo, tad skaitykime F. W. Försterį ir Šatrijos Raganą, bandydami suvokti, iš ko randasi viena ar kita būtinybė ar jos nepaneigianti atsitiktinybė. Mūsų mokyklinės programos, sutelktos ir į skaudžiuosius klausimus, nepakankamai efektyvios ir todėl, kad jas sudarome pernelyg atsižvelgdami į kitų programas. Reikia, kad tai, kas svarbu, kas skaudu, iškiltų iš mūsų pačių sąmonės, iš suvokto pasiryžimo būti jų akivaizdoje. Taip, kaip jų akivaizdoje buvo tie, kuriuos laikome autoritetais.

Žydų veikėjai (man nėra natūralu atsisakyti žodžio „žydas“, nes nuo vaikystės girdėjau šį žodį ir jis neturėjo menkinamosios reikšmės) turėtų būti lietuvių atžvilgiu ne tokie įtarūs: triukšmas, sukeltas dėl grafiko Antano Šakalio darbų, dėl parodos universitete, mano manymu, neadekvatus. Jei imsime bijoti net užsiminti apie žydus, kad tik kuo nors mūsų neapkaltintų, kas iš to bus. Kas ir kada iš lietuvių rašytojų beparašys tokių pilnų malonės sakinių, kokių yra parašiusi Šatrijos Ragana: „Sausas ir blankus jo veidas su žila barzda ir nudribusiais ant skruostų žilais garbanotais peisais yra be galo liūdnas, tartum amžinai nuvargęs. Tokie veidai turėjo būti tų žydų, kurie giedojo: „Pas

Babilono upes sėdėjome ir verkėme...“ Senas, pavargęs žydas, kurio namai yra Žemaitijoje; kitur, net Londone, jis negali gyventi. „Kaip aš čia sugrįžta /.../, aš tuojau atgija /.../. Eidams su savo kromeliu, paveizėsu į dangų – mėlyns, gražus; paveizėsu į pijvas – žalias ir margas; niekur dūmų, visur gražu ir linksma.“

¹ Šatrijos Ragana, Raštai, 1V, Pedagogika, parengė Gediminas Mikelaitis. – Vilnius: LLTI, 2010, p. 703; Šatrijos Ragana, Raštai, V, Fridricho Vilhelmo Fersterio religija ir pedagogika, parengė Gediminas Mikelaitis. – Vilnius: LLTI, 2011, p. 750.

² Šatrijos Ragana, Laiškai. – Vilnius: Vaga, 1986, p. 284.